

(arg.) *chandelle* 'morve qui descend d'une narine',¹ de unde *le chandelier* 'le nez' (*Volkst. u. Kult. d. Romanen* XIV, pag. 288). — Diminutivul *luminărică* apare în locuțiunea *a duce pe cineva cu luminărică* 'a-l înșela, a-l purta cu vorba' (?): *Glumește și tu cu el; mai du-l cu luminărică; mai dă-i câte o palmă, așa în glumă, peste obraz* (M. Celarianu, *Polca pe furate*, pag. 171-2).

lup: în *gura lupului* are o paralelă în roman. în *bocca al lupo* (Chiappini, *op. cit.*, pag. 44, s. v. *bocca*). E interesantă explicația pe care o dă acest autor: «È l'augurio che si fa ai cacciatori quando partono per la campagna. Guai chi dicesse loro: Buona caccia! essi sarebbero capaci di tornare indietro, e per quel giorno di mandare a monte la gita. Essi non vogliono buoni augurii, fondandosi sulla superstizione che i buoni augurii portino disgrazia. In bocca al lupo si dice per estensione a chiunque intraprende un affare di dubbia riuscita».

lupan 'puiu de lup', înregistrat, după M. Sadoveanu, *Viața romin.*, Sept.-Oct. 1930, pag. 195, de Scriban, pag. 761. Un caz nou de diminutiv format cu un sufix augmentativ (v. mai sus, s. v. *lesoiu*).

luțândră = *lucernă* (cu varianta, răspîdită în popor, *luțernă*). Auzit de mine, pe Valea Bistriței, în apropiere de Piatra.

Iorgu Iordan.

1. Cf. și H. Bauche, *Le langage populaire*, ed. II, pag. 206, s. v. *chandelle*. Această carte a fost recensată de mine în *Revista critică* VI, pag. 159 urm.

George IVĂNESCU

161-179

BULETINUL INSTITUTULUI DE FILOLOGIE
ROMÂNĂ "AL. PHILIPPIDE", IAȘI, 9
1942

COLONII MEGLENOROMÎNE ÎN SUDUL TRAN-
SILVANIEI, OLTENIA ȘI MUNTENIA. GRAIUL
ROMÎNILOR DIN IMPERIUL ROMÎNOBULGAR.

Intr'un articol publicat în *Dacoromania* IV, pag. 353 și urm., *Sint în Transilvania așezări de Romîni veniți din Sudul Dunării sau nu sint?*, C. Lăcea a arătat că graiul Romînilor din Șcheii Brașovului, adică al așa numiților *Trocari*, prezintă o serie de asemănări cu cel meglonoromîn, mai ales cu cel din Țîrnareca, și a tras concluzia că Trocarii au fost la origine Meglenoromîni. El își întemeiază susținerea sa și pe fapte etnografice și folclorice, precum și pe informația pe care ne-o dau izvoarele istorice, că „Bulgarii” din Brașov au venit în acest oraș la 1392. Se aducea astfel proba hotărîtoare că supt numele de 'Bulgar' din cronici și documente și supt numele de 'Șchei', întrebuițat astăzi ca toponimic, se ascundea o populație romînească. Dar mai important e faptul că pentru prima oară se făcea dovada neîndoelnică a existenței unei colonii de Romîni suddunăreni în nordul Dunării. Articolul mai capătă o importanță deosebită și prin aceea că se dovedește, fără putință de contradicție, ipoteza făcută pînă atunci de G. Weigand, *Vlacho-Meglen*, pag. 54-56 și *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, *Jahresbericht*, XIII, pag. 48-50, și de O. Denisianu, *Grai și Suflet* II, pag. 369-370, că Romîni din imperiul romînobulgar, — cel puțin cei din munții Balcani —, erau Meglenoromîni, și anume de tipul celor din Țîrnareca. Ni se pare chiar curios că Lăcea n'a insistat prea mult asupra acestui fapt, care este unul din rezultatele cele mai de samă ale articolului său, și că cei care, după apariția articolului său, au vorbit despre Meglenoromîn

n'au găsit de cuviință să releveze rezultatele la care ajunsese el. Chiar dacă n'am dispune de informația că Trocarii au venit la 1392 din Bulgaria (căci la asta se reduce la urma urmei informația izvoarelor istorice), caracterul meglenoromîn al acestei populații, și, prin urmare, și emigrarea dela sudul Dunării n'ar fi putut fi pusă la îndoială, date fiind asemănările lingvistice, etnografice și folclorice pe care le prezintă ei cu Meglenoromînii.

Cînd însă avem și informația că ei au venit din Bulgaria, originea lor meglenoromînă trebuie afirmată cu certitudine. Faptele lingvistice pe care Lacea își întemeiază susținerea sa sînt următoarele: 1) dispariția lui *h* inițial și intervocalic, 2) dispariția lui *v* inițial și intervocalic (Lacea n'o spune, dar fenomenul s'a produs numai după ce *v* s'a palatalizat în *γ*, căci este vorba numai de *v* urmat de *i*), 3) prefacerea conjuncției și în *ci* în numeralele dela 20 în sus, 4) prefacerea lui *ce* în *se*, întîlnită numai într'un singur caz, și a numelui în formula și țelor din morminturi viață le-au dăruit, 5) căderea lui *a* inițial neaccentuat, 6) lipsa lui *ă* final în *făr, for*, 7) prezența lui *i* în *curcubeiu* și 8) *june* „tare, puternic”. La pag. 369 Lacea dă și cîteva asemănări ale Trocarilor cu Macedoromînii și Meglenoromînii din punct de vedere al numelor de persoană. Cum recunoaște însuși Lacea în nota 5 dela pag. 369, lista de mai sus nu cuprinde toate asemănările care se pot găsi între graiul Meglenoromînilor, în special al celor din Țirnaresa, și graiul Trocarilor din Brașov. În aceeași notă el arată că tot astfel stă lucrul și din punct de vedere folcloric și etnografic, motivînd pentru acestea prin aceea că „în materie de folclor și etnografie sînt mai probabile cazurile de sponaneitate decît în lingvistică” și că pentru cele mai multe asemănări de acest fel „ni s'ar putea face obiecțiunea că se găsesc și în alte regiuni locuite de Romîni”. Dar de fapt același este cazul și cu alte fapte lingvistice, care ar fi putut fi citate, precum *curună* (vezi St. Stinghe, *Jahresbericht*, VIII, glosar) și *îlu, îi, ine*, etc. „viu, vii, vine, etc.”, acesta din urmă considerat întrucît *ie* depe vremea cînd verbul suna **v'ienu*, etc., s'a extins la toate modurile, timpurile și persoanele și a prilejuit în felul acesta palatalizarea lui *v* și mai apoi dispariția

lui. Totuși diftongarea lui *o* în *uă* în *uără* (horă) este un fenomen caracteristic numai meglenoromînei, și ar fi trebuit, prin urmare, citat în lista de asemănări a lui Lacea. Fenomenul apare în meglenoromînă în graiul din Liumnița (vezi Capidan, *Meglenoromînii* I, 115).

Dacă acum vom constata meglenoromînisme și în alte puncte ale teritoriului dacoromînesc mai apropiate de munții Balcani, de pildă în sudul Transilvaniei și în Oltenia și Muntenia, vom putea afirma cu certitudine că avem a face cu vreo altă colonie de Meglenoromîni, emigrată tot din munții Balcani, cu toate că niciun izvor istoric nu va veni să confirme presupunerea noastră. Și într'adevăr, asemenea meglenoromînisme, — care, atunci cînd caracteristicile meglenoromîne se prezintă supt o formă dublă, după cum e vorba de Țirnaresa sau de celelalte localități, — sînt de tip Țirnaresa se găsesc și în alte puncte ale sudului Transilvaniei și ale Olteniei și Munteniei, ceea ce ne duce la concluzia că în toate aceste regiuni s'au stabilit colonii de Meglenoromîni a căror locuință anterioară fusese în imperiul rominobulgar și cel mai probabil în munții Balcani. Lista localităților cu astfel de meglenoromînisme, precum și lista meglenoromînismelor inșeși ar fi lungă. Dealtfel în actuala stare în care se găsește informația noastră cu privire la graiul celor mai multe localități ea ar fi și incompletă. Ne vom mărgini aici să arătăm numai meglenoromînismele graiului unor localități din sudul Transilvaniei cu privire la care s'a mai discutat și pînă astăzi, dacă el ne îndreaptă spre sudul Dunării sau nu, și anume cele ale graiului din Săcele (jud. Brașov). Pentru alte părți ale sudului Transilvaniei, ca și pentru Oltenia și Muntenia, nu vom face decît observații puține și foarte generale, rămînd ca să facem o cercetare specială cu altă ocazie.

Lista de asemănări stabilită de Lacea rezistă aproape în întregime. Numai cu privire la țelor poate fi discutie, dacă într'adevăr avem a face cu o asemănare. Ipoteza făcută de Al. Procopovici, *Rev. Fil.* II, pag. 208-210, imaginată dealtfel chiar de Lacea, că am avea de a face cu o pronunție după moda greacă sau macedoromînă, e foarte posibilă cînd ne gîndim la însemnata colonie grecească din

ultimele secole din Braşov. (Probabil însă că Procopovici n'are dreptate, cînd face rezerve asupra caracterului meglenoromîn al cuvîntului *june* „tare, voinic” la Trocari, căci după ALRMI, 498.—vezi deocamdată harta din *Rev. Fund. Reg.*, anul VI, nr. 5—, în dacoromînă *june* „tinăr” apare în Banat şi regiunea Crişurilor.)

Cu privire la primele două fenomene fonetice romîneşti din lista de asemănări între Trocari şi Meglenoromîni, stabilită de dînsul, Lacea spune (pag. 365): «Probabil că în amîndouă aceste cazuri (dispariţia lui *h* şi a lui *v*) avem a face cu o influenţă a dialectelor bulgăreşti din răsărit, care prezintă aceleaşi particularităţi fonetice», trimetînd la Weigand, *Bulg. Gramm.*, pag. 13 şi acelaşi, *Vlacho-Meglen*, pag. 20, care face cel dintîiu această presupunere. Ea este întemeiată şi ne face să admitem, întocmai ca şi Lacea, pag. 356-357, 369 şi 370, că strămoşii Romînilor din Şchei şi ai Meglenoromînilor, au trăit odată prin părţile răsăritene ale Bulgariei (totuşi dispariţia lui *v* se găseşte şi în dialectele bulgare macedonene, cum reiese din chiar Weigand şi din Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, pag. 137-138; din exemplele date de Mladenov trag concluzia că *v* urmat de *i*, deci în condiţia în care dispare şi în romîneşte, dispare numai în dialectele bulgare de est şi în cele macedonene) şi că au migrat de acolo în alte părţi în sec. XIV din cauza năvălirii turceşti, ceea ce este foarte probabil.

Originea suddunăreană a Romînilor din Săcele, dar anume macedoromînă, a fost susţinută întîia oară, într'un mic studiu, de N. Densusianu, în *Columna lui Traian VII* (1877), pag. 266, pe baza unor tradiţii locale şi a unor asemănări antropologice şi lingvistice cu Macedoromînia. (Lacea pomeneşte de Săceleni în articolul său, dar nu se gîndeşte a-i considera şi pe ei veniţi din sud.) Informaţii asupra acestui articol se pot găsi la Th. Capidan, *Junimea literară XVI* (1925), pag. 282. Părerea lui N. Densusianu a fost acceptată de Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine I*, pag. 328 şi *Grai şi suflet II*, pag. 348-350, apoi de T. Papahagi în revista *Dunărea I*, pag. 67 şi Elena Moroianu, *Grai şi suflet IV*, pag. 312 (aceasta, e drept, nu arată dacă consideră pe locuitorii din Săcele ca fiind la

origine Macedoromîni, dar dă ca ceva sigur «originea lor suddunăreană», ceea ce ar însemna că acceptă părerea exprimată anterior studiului ei, mai ales că pare a fi o elevă a lui Densusianu). Susţinerii acesteia i s'a opus Th. Capidan, *loc. cit.*, pag. 281-283. Intrucît însă cuvîntul *amîroană* «impărăteasă», tăgăduit de Capidan, există în Săcele (vezi Densusianu, *Grai şi suflet II*, *loc. cit.* şi T. Papahagi, *loc. cit.*), presupunerea că Săceleni ar fi la origine Macedoromîni este de luat în considerare, şi este foarte probabil că şi celelalte concordante cu macedoromîna, relevate de N. Densusianu şi respinse de Capidan supt motivul că se găsesc şi în alte regiuni ale teritoriului dacoromînesc, nu sînt întimplătoare (de fapt două, şi anume prefacerea lui *e* neaccentuat în *i* în terminaţia de plural a substantivelor feminine şi a articolului feminin plural, deci *fetili*, *braştili cărşili*, *cămeşili*, *purchişili*, şi în prepoziţia *di*).

Constatarea pe care o facem la lectura textelor dialectale din Săcele (*Graiul nostru II*, pag. 83-89 şi Elena Moroianu, *Grai şi suflet IV*, pag. 310-350 şi V, pag. 10-49) este că unele fenomene meglenoromîne pe care le întîlnim în graiul din Şchei apar şi la Săcele. E de relevat în special dispariţia lui *γ* (acesta, provenit din *v + i*) şi *h*. *Graiul nostru II*: pag. 83: *aine*, *oşu*, *ine* (*vine*, verb), *să îie* de două ori, pag. 84: *inovat*, *paar*, pag. 85: *ine* de două ori, pag. 87: *să îie*, pag. 88: *in* (*vin*, subst.), *itili* (*vitele*), pag. 89: *aine*. Textele mai recente (cele culese de Elena Moroianu) ne procură deobicei exemple în care lipseşte *h*, dar este prezent *γ*. Este de presupus că pînă de curînd Săceleni aveau ca normale formele în care *γ* lipsea, şi că recent, printr'o regresivne fonetică, s'a ajuns la forme cu *γ*. Avem totuşi şi în aceste texte exemple fără *γ*: V, pag. 20: *ifor* (*vifor*) de două ori. La acest fenomen fonetic sînt de adăugat următoarele meglenoromînisme din textele culese de Elena Moroianu, IV, pag. 325: *dupin* (de prin), mgl. *dupri* «depe», pag. 343: *trubue* (*trebue*) de două ori, pag. 344: *trubue* de patru ori, mgl. *trubues*, V, pag. 14: *afar*, pag. 16: *dupin* (de prin), pag. 20: *du pin*, *dupî la*, pag. 20: *afar*, *d'afar*, pag. 21: *dupin* de două ori, pag. 23: *afar*, pag. 24: *după* (depe), pag. 28: *afar*, pag. 37: *afar*, *dăsar*, pag. 39: *după* (depe). Dacă astfel stau lucrurile, prima

întrebare care se pune cu privire la graiul din Săcele este cum trebuie să explicăm macedorominismele care se găsesc acolo. Trebuie să admitem că Săcelenii sînt un amestec de Meglenoromîni și Macedoromîni? Sau graiul din Săcele cuprinde numai macedorominisme de acelea care se găsesc și în dialectul meglenoromîn? Cred că numai alternativa a doua este de acceptat. Într'adevăr macedorominismele care se găsesc în graiul din Săcele se găsesc și în meglenoromînă. Macedorominismele relevate de N. Densusianu sînt de acest fel. Capidan, *Junimea literară*, XVI, pag. 282-283 respingea caracterul macedoromîn al fenomenelor relevate de N. Densusianu, pentru motivul că ele se găsesc astăzi și în alte părți ale dialectului dacoromîn. Este de remarcant însă că neaccentuat s'a păstrat în graiul din Săcele în general neschimbat în *i*, deci așa cum e cazul în graiurile ardelenene și muntene. Aceasta ne face să credem că trecerea lui la *i* în citeva cazuri trebuie explicată printr'un graiu străin. Și dacă luăm în considerare graiul grupului venit între Ardeleni, trebuie să vedem în aceste cazuri mai puțin numeroase tocmai faza mai veche, iar în norma generală influența graiurilor ardelenene înconjurătoare. Cazurile în care *e* se găsește trecut la *i* trebuie considerate ca niște rămășiți din graiul meglenoromîn de altădată. În textele culese de Elena Moroianu se mai întilnesc și următoarele macedorominisme, prezente și în dialectul meglenoromîn (e de atras atenția că de multe ori aceste macedorominisme se găsesc numai în graiul din Țirnaeca): *yine* (*vine*, verb) în nenumărate locuri (de fapt în acest cuvînt asemănarea cu macedoromîna există în generalizarea formei în care *ē* s'a diftongat în *ie* și înaintea căreia *v* s'a palatalizat), apoi IV, pag. 324: *ișia*, pag. 328: *iși*, pag. 332: *ișil*, V, pag. 35: *nergia*. Cum este dela sine înțeles, graiul din Șcheii Brașovului prezintă și el macedorominisme din acelea care se găsesc în graiul meglenoromîn. Vom pune aici de formele *curună* și *durii*, pentru care vezi Stinghe, *Jahresb.*, VII, texte și glosar.

Un singur macedorominism din graiul Săcelenilor ne pune în încurcătură, el negăsindu-se în dialectul meglenoromîn: *amîtroană* „împărăteasă”, relevat de Ov. Densusianu (vezi mai sus). El se explică însă plauzibil ca un împrumut

din dialectul macedoromîn, dacă ținem samă de faptul că, în secolele trecute, Săcelenii ajungeau cu turmele lor de oi pînă la Constantinopol și în Grecia (vezi N. Densusianu, *loc. cit.*, pe care îl avem și în Capidan, *Junimea literară*, pag. 282, și vezi și Elena Moroianu, *Grai și Suflet V*, pag. 310). Singurii Romîni dela nordul Dunării, care în cursul secolelor trecute au cutreierat cu turmele lor de oi și țările dela sudul Dunării, au putut împrumuta un element macedoromîn în aceste peregrinări, mai ales că avem a face cu un termen care se putea foarte ușor împrumuta. Așa că niciun fapt n'ar mai fi împotriva susținerii noastre, că la origine Săcelenii au fost exclusiv Meglenoromîni.

Că în orice caz ei n'au făcut parte din grupul inițial al Romînilor nordici ne arată și unele particularități ale graiului lor, care nu se mai întilnesc în alte părți ale teritoriului dacoromînesc. Textele ne prezintă forma verbală auxiliară pentru viitor *oa*, care vine din *va*, și poziția proclitică a pronumelui conjunct de persoana III feminin la acuzativ, *o*, cînd verbul este la perfectul compus.

Cu privire la timpul cînd locuitorii din Săcele au venit din sudul Dunării nu avem nicio informație. Ținînd samă de faptul că schimbarea de locuință a Romînilor din Șcheii s'a făcut la 1392, putem presupune că și aceea a Săcelenilor este depe aceeași vreme, mai ales dacă îndemnul pentru migrarea spre Nord a acestor Romîni l-a constituit, cum crede Lacea, năvălirea turcă. Presupunerea aceasta este întărită, dacă luăm în considerare faptul că localitățile cu meglenoromînisme din Sudul Ardealului, Oltenia și Muntenia sînt foarte numeroase. S'ar părea că aproximativ în secolele XIII și XIV a avut loc o migrare generală a Meglenoromînilor din munții Balcani în Oltenia, Muntenia și sudul Ardealului. Numai în felul acesta s'ar explica de ce Bulgaria, care în sec. XII era plină de Romîni,—și aceștia sînt așa de activi, încît ajung și la întemeierea unui imperiu—, apare în secolele următoare cu un caracter exclusiv sau aproape exclusiv bulgăresc. Dar și fără năvălirea turcească se poate explica migrarea Romînilor din Balcani spre Nord. Ea a fost foarte ușor de realizat la un popor la care păstoritul era o ocupație foarte însemnată, dacă nu chiar cea mai însemnată.

Totuși e de admis că năvălirea turcă a fost una din cauzele principale ale acestei migrări.

O asemenea migrare a Românilor din imperiul rominobulgar, din Balcani în nordul Dunării în secolul XIII și următoarele, a fost admisă de Ov. Densușianu, *Histoire I*, pag. 527-528 și de A. Philippide, *Barangii în istoria Românilor*, Iași, 1916, pag. 24-25 și *Orig. I*, pag. 751, dar ea n'a fost întemeiată pe fapte lingvistice, ci numai dedusă din informațiile istorice, și din această cauză se făcea și greșala de a se considera Români din imperiul rominobulgar ca strămoșii cei mai autentici ai actualilor Olteni și Munteni. Întrucât însă în Oltenia și Muntenia avem și o mulțime de localități care nu prezintă menglenoromînisme, este de admis că la început numai acestea au reprezentat actualele dialecte muntenesc și oltenesc, și că Muntenii și Oltenii de astăzi sînt un amestec de Olteni și Munteni „primitivi” cu Meglenoromîni din munții Balcani.

Dintre menglenoromînismele care se găsesc la Șcheii Brașovului și la Săceleni, enumerate mai sus, se găsesc în Oltenia și Muntenia dispariția lui *h* (*γ'* nu dispăre), *afar* și *după* (*depe*). Dacă am dispune numai de asemenea menglenoromînisme, ar fi greu să admitem că într'adevăr avem colonii de Meglenoromîni în aceste regiuni. În cazul primului fenomen s'ar putea admite că avem un fenomen fonetic independent, datorit însă aceluiași substrat bulgar, căci am văzut mai sus că fenomenul trebuie pus în legătură cu unul identic sau asemănător din limba bulgară. Textele ne procură însă cazuri asupra cărora nu poate plana nicicum bănuiala că s'au produs în mod independent. Dăm cîteva din exemplele care se găsesc în *Graiul nostru I*, pag. 26: *ieșche* (*așchie*), mgl. *išče*, pag. 78: *furnigă*, mgl. *furnigă*, pag. 150: *ama* „dar”, mgl. *ama*, *a durii*, *a își*. Unele dintre aceste menglenoromînisme, ca *furnigă*, *ama*, *a durii*, *a își* sînt în același timp și macedoromînisme, dar prezența lor în Oltenia și Muntenia trebuie explicată numai prin dialectul menglenoromîn. În această situație se află și *daș*, relevat ca element suddunărean de I. Iordan, *Bal. Inst. Fil. Rom. VII-VIII*, pag. 328-329, precum și *bătărî*, relevat de Ov. Densușianu, *Histoire I*, pag. 329 (după Weigand, *Jahres-*

bericht, VII, pag. 39), care însă consideră faptul în discuție numai ca macedoromînism. Este foarte probabil că diferitele macedoromînisme care au fost constatate pînă acum prin Oltenia, Muntenia și Sudul Ardealului și care au fost considerate de Ov. Densușianu, *Histoire I*, pag. 326 și 329 ca dovezi ale unor migrări macedoromîne pe teritoriul dacoromînesc, se explică numai prin migrările menglenoromîne.

Un alt fapt care unește Țîrnareca cu Șcheii Brașovului și cu o mulțime de localități din Muntenia este forma în *-eam* sau cu *i* a indicativului imperfect dela *a fi*, deci *eream* sau *e'am*, care însă, în Țîrnareca, prin schimbarea lui *e* în *ă* și prin metateza lui *î* (întîlnită în acest dialect și în alte cazuri, precum *zgaîr*), sună *ăiram* (în Oltenia apare *ăria*, vezi *Graiul nostru I*, pag. 4). (Părerăa lui Th. Capidan, *Meglenoromînii I*, pag. 70 că formele menglenoromîne din Țîrnareca, *ăiram*, *ăirai*, *ăira*, etc. vin din *iaram*, *iarai*, *iară*, etc., care se găsesc la Aromînii din Zagori, în Epir, ni se pare puțin probabilă.) Acest imperfect nu se întîlnește la Săceleni, care au acceptat forma *eram*.

E de atras atenția asupra faptului că în Șcheii Brașovului, la Săcele și într'o mulțime de localități din Muntenia și Oltenia apar și unele fenomene care nu se întîlnesc în Țîrnareca și, în general, în menglenoromînă sau în alt dialect romînesc. Foarte probabil, în Oltenia și Muntenia aceste localități sînt aceleași în care apar și menglenoromînismele pomenite mai sus (în unele cazuri aceasta se poate afirma cu siguranță), întocmai cum e cazul și cu localitățile din sudul Ardealului. Urmează de aici că cel puțin o parte din Meglenoromînii care au migrat la Nordul Dunării aveau și particularități dialectale care îi deosebeau de strămoșii actualilor Meglenoromîni din Țîrnareca, cu care erau dealtfel cei mai apropiați în graiu. În felul acesta graiurile din Oltenia, Muntenia și sudul Ardealului devin un izvor de informații pentru graiul Romînilor din imperiul rominobulgar.

O asemenea particularitate lingvistică o constituie epenteza lui *î* între *e* sau *o* și *k'* urmat de *e, i*. Pentru Șcheii Brașovului vezi Stinghe, *op. cit.* Pentru Săcele găsim exemple următoare la Elena Moroianu, *Grai și Suflet IV*,

pag. 339: *zeiche*, *zeichea*, pag. 349: *roïchi*, V, pag. 17: *veïche*, *streïchea*, pag. 18: *streïche*, pag. 24: *oïchi*, pag. 21 *veïchi*, pag. 35: *roïche*, pag. 37: *Reveïca*. Pentru răspîndirea acestui fenomen pe tot teritoriul dacoromînesc vezi ALRM I, 27 (*coada ochiului*) și 82 (*ureche*).

Rezultă, deci, în mod sigur că graiul Romînilor care au migrat din imperiul romîno-bulgar la Nordul Dunării era de tipul celui meglenoromîn din Țîrnareca și că dintre toate graiurile de acest tip n'a mai rămas pînă astăzi în Peninsula Balcanică decît actualul graiu romînesc din Țîrnareca. Obiecția pe care o ridică lui Lacea Al. Procopovici în *Rev. Fil.* II, pag. 207-208, că Romîni din Șchei par a fi mai degradă Macedoromîni, sau că par a fi dintr'un grup intermediar între Macedoromîni și Meglenoromîni, căci graiul lor prezintă asemănări mai ales cu graiul meglenoromîn din Țîrnareca, care după cum a arătat Capidan, *Meglenoromînii* I este mai apropiat de macedoromînă decît celelalte graiuri meglenoromîne, este neîntemeiată. Asemănările cu Țîrnareca primează; și dacă în graiul Trocarilor avem și fenomene care nu se găsesc în meglenoromînă, asta se explică, cum am spus-o deja, prin aceea că actualele graiuri meglenoromîne nu continuă decît numai cîteva din graiurile romînești, — foarte înrudite totuși și alcătuint, față de cele macedoromîne sau dacoromîne, o unitate —, care se vorbeau în imperiul romînobulgar.

Se pune însă întrebarea unde se vorbeau pe vremea imperiului romînobulgar celelalte graiuri meglenoromîne, caracterizate toate prin prefacerea lui *ä'* (care provenise și dintr'un mai vechiu *i*, precum am arătat în *Arhiva* XLVI, pag. 271-275) în *ø* sau *o*. Th. Capidan, *Meglenoromînii* I, pag. 60 și urm., întemeiat pe faptul că această schimbare fonetică, caracteristică tuturor graiurilor meglenoromîne afară de cel din Țîrnareca, se găsește și în dialectul bulgar din munții Rodope (anume în localitățile *Ahărcelebi*, *Rupčos* și *Čepino*) unde sunetul rezultat este *ø* susține părerea exprimată și de I. - A. Candrea în *Grai și Suflet* I, pag. 24, că Meglenoromînii au trăit cîtva timp prin munții Rodope, unde, supt influența limbii bulgare, au produs schimbarea în discuție. Că schimbarea s'a produs supt influența limbii bul-

gare este un lucru care nouă ne pare sigur, deși O. Densusianu, *Grai și Suflet* II, pag. 368-369 și A. Philippide, *Orig.* II, pag. 488-489 l-au considerat numai ca posibil. Ce nu putem admite este însă felul în care își imaginează că a avut loc această influență Capidan și timpul în care ea a avut loc. Densusianu și Philippide, *loc. cit.*, mai relevă și faptul că o prefacere a lui *ä* în *o* se găsește și în dialectele bulgare de vest, iar Densusianu crede chiar că acest fenomen a apărut mai întîiu acolo și că pe urmă s'a extins spre răsărit (nouă o asemenea extindere nu ne apare posibilă decît printr'o migrare de oameni), așa că Meglenoromînii n'au putut să-l ia decît în Macedonia vestică (fenomenul se găsește acolo în localitățile *Galičnik*, *Kleie* și *Oboki* din regiunea orașului Debra, la nord de Ohrida). Întrucît însă, dacă Meglenoromînii ar fi trăit mai multă vreme în această regiune, ar fi de mirare de ce n'au devenit Macedoromîni, cum e cazul cu cei din Muloviște și Gopeși, pentru care vezi T. Paphagi, *Grai și Suflet* V, pag. 195 și urm., și după cum vom vedea (vezi nota următoare), și cu Fărșerotii. Mi se pare, deci, că trebuie să admitem tot părerea lui Capidan, că influența slavă în discuție, a avut loc în munții Rodope, și dacă fenomenul slav n'a apărut independent în cele două extremități ale Macedoniei, el se explică în vestul Macedoniei printr'o emigrare de oameni din munții Rodope.

Influența bulgară trebuie înțeleasă în felul că Meglenoromînii, locuind cîtva timp în Rodope, au desnaționalizat pe unii Bulgari, și în felul acesta și-au schimbat baza de articulație (conformația organelor articulatorii și tendințele de pronunțare innăscute), la care graiul meglenoromîn a trebuit să se adapteze. Din această cauză trebuie să admitem că Meglenoromînii au trăit în Rodope mai multă vreme decît admite autorul, care pune venirea lor acolo prin sec. XII sau XIII și apoi stabilirea lor în Meglen, după aceste secole (că Capidan ar fi trebuit să admită un popas mai îndelungat în Rodope a spus-o și Densusianu, *loc. cit.*). Presupunerea lui Densusianu, *loc. cit.*, nota 1 dela pag. 369, că fenomenul bulgar s'a petrecut ceva mai tîrziu decît sec. XIII — căci la el iau parte și unele elemente turcsști, nu este

întemeiată, deoarece elementele turcești au trebuit să se acomodeze și după petrecerea fenomenului în discuție la normele fonetice ale dialectului meglenoromîn.

Dar Capidan uită că susținerile întemeiate pe acest fenomen sînt valabile numai pentru Meglenoromînii care au pe φ în graiul lor, și nu și pentru cei din Țîrnareca. Aceștia din urmă au trăit, cum am susținut-o noi mai înainte, în munții Balcani. Presupunerea lui Ov. Densusiianu, *Grai și Suflet II*, pag. 370 și urm., că Meglenoromînii din Țîrnareca sînt la origine Macedoromîni, cade. Asemănările mai numeroase cu dialectul macedoromîn, pe care le prezintă acest graiu, cași cel al Romînilor emigrați în Nordul Dunării, sînt, după toate probabilitățile, din punct de vedere al fenomenelor celor mai vechi posibile (*tierg, ia «viu»*, verb, presupun pentru cele dintîiu timpuri ale limbii romîne niște forme *miergu, vieiu*, la care \tilde{i} s'a generalizat la toate formele), așa că aceste asemănări se explică prin aceea că strămoșii Meglenoromînilor și ai Romînilor din Balcani, emigrați la Nord, au fost în cele dintîii timpuri ale limbii romîne într'un contact mai strîns cu Macedoromînii decît au fost strămoșii celorlalți Meglenoromîni. Ceilalți Meglenoromîni (cei care au suferit fenomenul $\tilde{a}' > \varphi$) au trăit pe acea vreme mai departe de Macedoromîni și mai aproape de Dacoromîni, probabil de strămoșii Muntenilor. Trebuie să admitem însă că, înainte de a poposi în Rodope, și acești Meglenoromîni au locuit în apropierea Dunării, în vecinătatea Muntenilor? Lucrul este admis de Capidan, *Megl. I*, pag. 57 și de Procopovici, *Dacor. IV*, pag. 62, fără însă ca ei să facă precizarea că Romîni din imperiul romînobulgar ar fi fost Meglenoromîni. Lucrul e posibil, deși prezența unor colonii meglenoromîne, de acest tip, în nordul Dunării, care ar dovedi vecinătatea unor asemenea Meglenoromîni cu Muntenii și Oltenii în sec. XIII-XIV, nu este dovedită. S'ar părea, deci, mai probabil că în acea vreme Meglenoromînii de acel tip erau departe de Munteni și Olteni și, deci, la Sud de Balcani, prin Rodope. De aceea mi se pare o contradicție cu sine însuși faptul că Lacea acceptă la pag. 370 părerea lui Capidan și Procopovici, că Meglenoromînii (toți Meglenoromînii) au migrat din Balcani în Rodope prin sec. XII sau

XIII (și Lacea dă ca probabilă ipoteza că ei au migrat spre Rodope din aceeași cauză din care unii Meglenoromîni au migrat spre Nord, adică din cauza năvălirii turcești). Acest lucru n'ar trebui susținut, în spiritul teoriei sale, decît pentru Meglenoromînii din Țîrnareca.

În urma tuturor acestor lămuriri se vede că are dreptate Ov. Densusiianu, *Grai și Suflet II*, pag. 369 să considere numele topice romînești din jurul Sofiei, relevate de G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, pag. 48-50 (*Jahresb.*, XIII) ca rămase dela vechea populație meglenoromînă din imperiul romînobulgar. (Weigand însuși le-a pus „înt'r'o vagă legătură” cu meglenoromîna.) Intrucît însă ele sînt în Balcani, iar nu în Rodope, noi facem precizarea că provin dela Meglenoromînii cu graiuri de tipul Țîrnareca și al celor care au migrat la Nordul Dunării. Dacă în munții Rodope nu ni s'au păstrat astfel de numiri topice romînești, nu e o probă, cum crede Densusiianu, *loc. cit.*, că acolo n'au trăit niciodată Meglenoromîni, căci împrejurările istorice au putut fi de așa natură, încît, la părăsirea aceluia ținut de cătră Romîni, numele topice romînești să nu se poată păstra.

Faptul însă că numele topice romînești din Balcani pe care le-am considerat rămase dela Meglenoromîni nu prezintă pe \tilde{c} și \tilde{g} urmați de \tilde{a} , \tilde{e} și \tilde{i} prefăcuți în \tilde{t} și \tilde{dz} sau \tilde{z} , ne face să admitem că acest fenomen s'a produs și el tîrziu în dialectul meglenit, și anume după secolul XV, cînd probabil că Meglenoromînii nici că se mai găseau în regiunea munților Balcani. Numai după migrarea lor în alte părți, cei cari au migrat în Meglen s'au putut amesteca cu Greci sau cu Macedoromîni și, schimbîndu-și în felul acesta baza lor de articulație, au produs și schimbarea în discuție (pentru care vezi G. Ivănescu, *Bul. Inst. Fil. Rom.* IV, pag. 211-218 și VII-VIII, pag. 328-335). (Admit că fenomenul s'a putut produce la Meglenoromîni și în urma amestecului lor cu Macedoromîni, căci aceștia, găsindu-se din timpuri cu mult mai vechi pe un teritoriu de limbă greacă, au putut suferi schimbarea în discuție mai de timpuriu) Meglenoromînii, care au migrat însă în nordul Dunării, n'au putut aduce nici decum un a-

semenea fenomen din Sudul Dunării Deaceea cred că forma *felor* din graiul Românilor din Șchei trebuie explicată așa cum vrea Procopovici.

Am pomenit mereu de Meglenoromînii din imperiul rominobulgar, de Meglenoromînii care au migrat la Nord, de caracterul meglenoromîn al unor fapte lingvistice dacoromînești, etc. De fapt în acest caz termenul „Meglenoromîni“, „meglenoromîn“ au căpătat un înțeles cu mult mai larg decât cel obișnuit, și un înțeles care este, cred, cel just. Actualii Meglenoromîni nu sînt decît ultimii reprezentanți ai unei Romînii care se deosebea și de cea din Nordul Dunării și de cea din Macedonia, precum și de cea din Serbia medievală (care avea, de exemplu, labialele intacte), și numele pe care li-l dăm lor trebuie să-l dăm întregii unități din care au făcut parte altădată, cu toate că el e impropriu, întrucît această ramură a poporului romîn locuia în tot cuprinsul munților Balcani. Deaceea o expresie mai potrivită ar fi aceea de *Balkanoromîni*.

Și întrucît, cel puțin dela un timp încoace, — de atunci de cînd graiul lor și cel macedoromîn s'au depărtat prea mult unul de altul, pentruca Meglenoromînii și Macedoromînii să se poată înțelege unii cu alții atunci cînd își vorbeau fiecare graiul lor —, ei au trăit izolați de Macedoromîni și au pierdut și orice contact cu Istroromînii și Dacoromînii, ar trebui distinși ca un grup de Romîni aparte, care, dacă ceilalți sînt numiți Romînii sudici, Romînii vestici și Romînii nordici, ar putea fi numiți Romînii sudestici¹.

1. Teza susținută în acest articol se poate sprijini și cu fapte de altă natură (folclorice, etnografice, antropologice). În *Dacor.* IV, pag. 366, nota 1. Lucea ne dă informația că obiceiul junilor la Crăciun, din Săliște, prezintă unele asemănări ca acela al junilor la Paști, dela Trocari. Cum pentru acesta din urmă Lucea dovedise, pag. 367-369, originea lui sudunăreană, el își arăta nedumerirea în fața asemănărilor de care a fost vorba. Eu cred însă că obiceiul din Săliște dovedește originea meglenoromînă a Romînilor din această localitate. Faptele lingvistice vor confirma desigur această ipoteză.

În ce privește faptele antropologice cu care s'ar putea susține teza noastră, ele sînt pînă acum simple constatări ale unor nespecialiști. Cu privire la Săcelești, asemenea fapte au fost invocate pînă acum de N. Densușianu, v. mai sus. Pericle N. Păpăhagi, *Meglenoromînii*, Buc. 1903, pag. 7 constată asemănări între Olteni și Meglenoromîni (ba chiar și populația din județul Tecuciu).

ORIGINEA FĂRȘEROȚILOR.

Asemănările pe care graiul Fărșeroților le prezintă cu dialectul meglenoromîn ne arată că la origine Fărșeroții n'au fost altceva decît Meglenoromîni sau, mai bine, *Balkanoromîni* «macedoromînizați». O listă necompletă a acestor asemănări se găsește la Th. Capidan, *Fărșeroții*, pag. 135-139 (*Dacoromania* VI). Alte meglenoromînisme ale graiului fărșerot se pot găsi ohiar în restul lucrării lui Capidan (depildă la pag. 202-203. Cele mai de samă dintre aceste meglenoromînisme sînt cele morfologice: 1. articularea substantivelor masculine și neutre, care se sfîrșesc în consonantă cu -u, nu cu -lu, și 2. prezența sufixului -ura, -ăra la adverbe și, mai ales, la participiul prezent activ. La acestea eu adaug forma de imperfect indicativ a verbului *escu*: *arëam, arëai, arëa* sau *arîă, arëăm, arëaf, arëa* (în *Cod. Dim. iria*) (pentru prezența ei în graiul Macedoromînilor din Albania, vezi Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromin*, pag. 484-485), care se identifică cu formele *ăram, ăram*, etc. din Țirnareca și cu formele *eream (e'am, ăream)* din Oltenia, Muntenia și Sudul Transilvaniei, pomenite în nota precedentă. Este drept că autorul dă aceste forme numai ca auzite în Albania, iar nu ca fărșerote, și că ele nu apar în studiul său despre Fărșeroți, ceace ne face să credem că ele se întîlnesc numai la Macedoromînii din orașele Albaniei (faptul că în *Cod. Dim.* apare o asemenea formă întărește ipoteza noastră, căci graiul acestui text, ca dealtfel al tuturor textelor macedoromîne din sec. XVIII, este graiul Macedoromînilor din orașele albaneze, precum a arătat Th. Capidan în *Fărșeroții*, pag. 120-127 și în *Aromînii. Dialectul aromin*, pag. 52-53, 59, 63-65, 65-66 și 79). Totuși, după Capidan însuși, *Fărșeroții*, pag. 120-127, Macedoromînii din orașele Albaniei sînt la origine Fărșeroți, așa că o particularitate care se dovedește veche, a graiului lor, este și o particularitate fărșerotă, chiar dacă astăzi Fărșeroții n'o mai posedă. Întrucît în cazul de față fenomenul (formarea imperfectului lui *escu* cu -eam) trebuie ridicată cel puțin pînă pe vremea imperiului rominobulgar, urmează că particularitatea a existat mă-

car altădată și în graiul Fărșeroților, dacă nu se va fi întinând cumva și astăzi. Asemănarea aceasta a graiului macedoromîn din Albania cu cel meglenoromîn mai e importantă și prin aceea că leagă pe Fărșeroți numai cu o parte din Meglenoromîni, și anume cu aceia care, după cum am dovedit în nota precedentă, au locuit în timpul imperiului romtoobulgar în munții Balcani.

Capidan, *Fărșeroții*, 138-139 crede că poate explica asemănările dintre graiul fărșerot și cel meglenoromîn prin evoluție independentă sau prin influențe identice ale limbilor străine, și pentru unele s'ar putea să aibă dreptate. E sigur însă că asemănările morfologice nu pot fi explicate în felul acesta. Insuș Capidan este nevoit să admită acest lucru. Dar întrucît fenomenele morfologice luate în considerație de dînsul apar și în dacoromînă (de fapt, astfel stă lucrul și cu asemănarea relevată de noi), el crede că le poate explica atît în fărșerotă, cît și în meglenoromînă ca o influență a dacoromînei. Iată propriile sale cuvinte (pag. 138): «După cum la Meglenoromîni asemănările de graiu cu dialectul dacoromîn mi le-am explicat din contactul acestora cu Romîni nordici, tot așa și particularitatea articularei substantivelor masculine și ambigene la Fărșeroți ar putea reprezenta un rest din graiul unui amestec de populațiune care ar fi venit dinspre părțile nord-apusene ale Peninsulei Balcanice. Exprimîndu-mi această simplă presupunere, recunosc că ea nu poate avea însemnătatea aceleiași particularități din graiul meglenit. În acest dialect, alături de ea, mai sînt și alte asemănări. În graiul Fărșeroților aparițiile de dialectul dacoromîn sînt foarte reduse».

Neputînd să mă pronunț acum asupra felului în care se explică asemănările meglenoromîne cu dacoromîna sau cu părți din dacoromîna, căci discuția ar cere prea mult spațiu și ea e în afara scopului pe care mi l-am propus, rămîne deocamdată să vedem numai dacă meglenoromînismele din fărșerotă nu se pot explica prin aceea că la origine Fărșeroții ar fi fost Meglenoromîni. Fenomenele morfologice pomenite mai înainte, întrucît sînt foarte importante, ne fac să admitem că în cele mai vechi timpuri ale limbii

romîne și după aceea, pînă înainte de înființarea imperiului rominobulgar, Fărșeroții n'au format o comunitate lingvistică și socială cu ceilalți Macedoromîni (formarea participiului prezent activ și a adverbelor cu sufixul *-ura*, *-ăra* pare a fi din cele dintii timpuri ale limbii romîne, iar celelalte două fenomene: dispariția vocalelor *-u-* și *-i-* de dinaintea articolului masculin singular și plural și formarea indicativului imperfect al lui *a fi* cu *-eam* par a fi cu puțin posterioare), ci dimpotrivă, una cu Meglenoromînii. Acest lucru este cu atît mai ușor de admis, cu cît Meglenoromînii au ocupat, în trecut, nu un spațiu redus, cum stau lucrurile astăzi, ci unul foarte întins, așa cum am dovedit în nota precedentă.

Reducerea la un număr atît de mic a Meglenoromînilor sau, mai bine zis, a Balcanoromînilor, care se face simțită și în scrierile istorice ale vremii prin aceea că din sec. XIII incoace nu se mai pomenesc Romîni în Bulgaria, se explică nu numai prin migrarea acestor Romîni la nordul Dunării, dar și prin migrarea lor spre vest, care a avut loc, probabil, în sec. XIII și XIV. Faptul că una din asemănările fărșerotei cu meglenoromîna este numai cu graiul din Țirnareca ne arată că Fărșeroții sînt, la origine, Meglenoromîni din neamul celor care locuiau în Balcani, nu din neamul celor care locuiau în Rodope.

Această migrare a unor Meglenoromîni în vecinătatea Macedoromînilor, care a avut ca urmare intrarea lor în comunitatea lingvistică macedoromînă, este cea dintiu care a avut loc, în orice caz cea dintiu care se poate dovedi. Migrări de Meglenoromîni pe teritoriul macedoromîn au avut însă loc și mai tîrziu. T. Papahagi, *Grai și suflor*, IV pag. 195-256 și Th. Capidan, *Aromînii*, pag. 19-20, au susținut că Macedoromînii din Muloviște și Gopeși sînt, la origine, Meglenoromîni, și întrucît prefacerea lui *ă'* (care a provenit și din *î*) în *o'*, pe care se întemeiază, printre altele, cei doi lingviști cînd susțin aceasta, s'a petrecut, după toate probabilitățile, ceva mai tîrziu, și migrarea lor spre vest trebuie pusă mai tîrziu, după realizarea fenomenului în chestiune. Mai e de făcut observația că acești Macedoromîni au fost, la origine, după-

cum ne arată același fenomen, Meglenoromîni din neamul celor din Rodope.

Originea meglenoromînă a Fărșeroșilor explică și alte fapte care pînă acum nu-și căpătase explicația. Dacă nu le-am invocat pînă acum, asta din cauză că ele nu erau prea potrivite pentru a susține teza noastră, că Fărșeroșii au fost la origine Meglenoromîni.

Astfel forma izolată de vocativ în *-le*: *Dumnidzale*, care apare la Ucuta 75/17 (Capidan, *Aromîni*, pag. 386), nu este altceva decît un meglenoromînism. Ea ne arată pe deoparte că la Meglenoromîni, altădată, vocativul era în *-le*, ca și la Dacoromîni, iar nu în *-li*, iar pe de altă parte, că Macedoromîni autentici, adică cei care nu provin din Meglenoromîni, n'au avut niciodată un asemenea vocativ. (Cînd se susține, deci, că dialectul macedoromîn a cunoscut și el acest vocativ, cum face Al. Procopovici, *Dacor*. IV, pag. 41, trebuie, deci, să se facă precizarea dacă se înțelege dialectul macedoromîn astfel cum a ajuns el în urma absorbirii de Meglenoromîni sau dacă se înțelege un dialect macedoromîn păstrat neamestecat.) Tot meglenoromîne sînt, probabil, și formele *cănlî*, *mănlî*, *mînlî* din unele graiuri aromîne de nord (Bitolia, Megarovo, Ohrida), pe care le-a relevat Ov. Densusianu, *Grai și suflet* II, pag. 378, căci geneza lui *î* în aceste cazuri nu se întilnește în restul macedoromînei. Cred apoi că nu e o evoluție lingvistică independentă dispariția lui *r* în *nostru* și *vostru*, care se întilnește la Fărșeroși și în Sudul Ardealului (pentru graiul fărșerot, vezi Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului Romintlor din Albania*, în *Grai și suflet* IV, pg. 31-32: *nostu, nost'*, *noastă, noastă*, pag. 54: *vostu, vost*, pag. 38, etc. pentru cel dacoromîn vezi Titu Dinu, *Graiul din Țara Oltului în Grai și suflet* I, pag. 113, cu privire însă la care E. Gamillscheg, *Die Mundart von Șerbănești-Titulești*, pag. 200-203 susține că este adus din Munții Apuseni). Deasemenea se explică prin originea meglenoromînă a Fărșeroșilor și faptul că Fărșeroșii se numesc ei înșiși *Rumăni*, *Romăni* și *Rămăni*, fără *a* protetic (vezi T. Papahagi, *Grai și suflet* I, pag. 203 și Th. Capidan, *Fărșeroșii* (în *Dacoromania* IV, pag. 116). Astăzi Meglenoromînii nu se mai numesc pe ei astfel,

sau cu o formă apropiată, dar tot fără *a* protetic, ci se numesc cu termenul străin *Vlași*.

Teza susținută aici numai cu fapte lingvistice se poate susține și cu fapte de altă natură, de exemplu etnografico-folclorice. Dispunem deocamdată numai de următoarele: asemănările în ce privește obiceiurile dela logodnă dintre Fărșeroși și Meglenoromîni, pe care le arată Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I, pag. 41-42, și asemănările în ce privește obiceiurile dela nuntă dintre Fărșeroși și Meglenoromîni, pentru care vezi *ibid.*, pag. 42.

G. Ivănescu.